

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТА ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ГУМАНІСТИЧНОГО ВИРІШЕННЯ СИТУАЦІЙ МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

Вовк О.Р.

Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

У статті схарактеризовано когнітивну сферу особистості та її роль у готовності студентів до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору. Виявлено основні підходи до її формування. З'ясовано, що основною рушійною силою у цій сфері є пізнавальна активність, основним показником сформованості якої є пізнавальна самостійність, що в контексті нашого дослідження передбачає самостійну гуманістичну діяльність під час виникнення різного роду проблемних ситуацій на основі здійснення свідомого морального вибору.

Ключові слова: когнітивна сфера, пізнавальна активність, когнітивний компонент, готовність, студенти, моральні колізії, проблемні ситуації, гуманістичне вирішення, моральний вибір.

Постановка проблеми. Модернізація системи вищої освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства потребує пошуку нового змісту, вдосконалення форм і методів, створення інноваційних технологій, спрямованих на формування та розвиток високо гуманної особистості майбутнього фахівця. Тому перед вищою школою постає завдання виховання не лише професіонала, а й особистість із високим рівнем моральної свідомості та гуманістичною спрямованістю, яка здатна здійснювати самостійний моральний вибір у проблемних ситуаціях. Особливої актуальності ці питання набувають під час планування виховної роботи у ВНЗ. Адже від рівня вихованості окремого студента, сформованих особистісних якостей та ціннісних орієнтацій значною мірою залежить успіх виховання молодого покоління загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему виховання гуманістично спрямованої особистості, її морально-етичні аспекти розробляють І. Бех, А. Бойко, О. Вишневський, Т. Дем'янюк, Л. Макарова, С. Рудаківська, О. Сухомлинська, О. Столяренко, Н. Миропольська та інші, акцентуючи на розкритті сутності гуманістичних цінностей, їх специфіки та визначенні місця в духовному світі особистості.

Когнітивна (пізнавальна сфера) активно досліджується такими вченими, як В. Мельман, С. Ніколаєва, А. Реан, В. Сластьонін, О. Степанова та ін. При цьому ключовий елемент означеної категорії – пізнавальна активність, знаходить широке відображення у науково-педагогічній літературі, зокрема в працях Б. Ананьєва, Л. Аристової, Л. Божович, А. Вербицького, Л. Виготського, О. Крупнова, В. Крутецького, В. Лозової, О. Прядєн, І. Харламовича, Т. Щукіної та ін.).

Проблема формування когнітивної сфери розглядається різнопланово: як організація спільної і колективної взаємодії на діяльнісному рівні (Матис, В. Моргун, Н. Садикова та ін.); як раціональне поєднання форм і методів виховної діяльності (І. Бех, Ю. Бабанський, М. Євтух, І. Лернер, Г. Шевченко та ін.); на основі інтенсифікації навчання (Г. Китайгородська, Н. Талізїна, І. Харламов та ін.) та засобів позааудиторної діяльності (Р. Абдулов, М. Байнова, О. Винославська, Н. Волкова, М. Кибардіна, Т. Куриленко, Л. Марисова, Г. Овчаренко та ін.).

Науковці вивчали структуру та рівні готовності до діяльності в цілому (Л. Виготський, А. Деркач, О. Леонтєв, Л. Орбан-Лембрик, С. Рубінштейн) та гуманістичної діяльності зокрема (Г. Балл, І. Бех, В. Білоусова, С. Гончаренко, Т. Іщенко та інші).

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на різнобічне висвітлен-

ня у наукових джерелах когнітивної сфери, поза увагою науковців залишилися проблеми, пов'язані із визначенням місця і ролі когнітивного компонента у готовності особистості до вирішення проблемних ситуацій у рамках гуманістичної спрямованості.

Метою статті є: на основі аналізу та узагальнення теоретичних джерел дослідити когнітивну сферу особистості, виявити її компоненти та з'ясувати основні підходи до їх формування.

Виклад основного матеріалу. Формування готовності особистості до вирішення проблемних ситуацій на основі морального вибору здійснюється насамперед за допомогою ефективної виховної діяльності та раціонально дібраних методів впливу на особистість. При цьому важливо не обмежуватися тим чи іншим методом, а використовувати їх у комплексі, що дасть змогу розвивати всі сфери особистості студента – когнітивну, емоційно-ціннісну, поведінкову, зміст яких уособлюється в знаннях, уявленнях, інтересах, потребах, нахилах, уміннях, певних моделях поведінки індивіда. Відповідно до цього положення, сформована особистість повинна вміти взаємодіяти з оточенням, керуючись виключно моральними нормами і гуманістичними цінностями, втілювати набутий досвід у власній життєдіяльності.

У наукових джерелах структура готовності особистості до життєдіяльності дещо відмінна. Так, А. Деркач, Л. Орбан у структурі готовності до діяльності виокремлюють такі структурні компоненти: мотиваційний – позитивне ставлення до певного виду діяльності, бажання ним займатись; когнітивний – наявність необхідних знань, уявлень; гностичний – володіння способами та прийомами, необхідними для певного виду діяльності; емоційно-вольовий – самоконтроль, здатність відчувати задоволення від роботи тощо; оцінний – самооцінка своєї професійної підготовки.

Згідно з провідними ідеями особистісно-діяльнісної теорії (О. Леонтєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн), структура готовності до діяльності постає як сукупність трьох взаємопов'язаних компонентів, які охоплюють мотиваційну, когнітивну (або змістову) та практичну сфери особистості.

Щодо готовності студентів до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору, розуміємо її як інтегративне особистісне утворення, що охоплює знання про моральні норми і гуманістичні цінності як регулятори міжособистісної взаємодії, орієнтацію на їх самостійне дотримання та вміння реалізувати у ситуаціях морального вибору.

Здійснення морального вибору залежить від рівня моральної свідомості особистості, який на думку О. Лебедіної, включає такі компоненти: когнітивний,

світоглядний, поведінковий та емоційний. Показники кожного компонента мають наступну структуру: когнітивний включає моральні уявлення, моральні поняття, моральні знання; світоглядний містить моральні переконання, моральні ціннісні орієнтації, ставлення, інтерес до моральних потреб; поведінковий поєднує моральний мотив та моральні стосунки; емоційний включає всі моральні почуття [6, с. 131].

Важлива роль у структурі цього утворення належить когнітивному компоненту. Адже, як зазначає В. Сластьонін, когнітивна сфера охоплює «вільний і варіативний вибір нових знань, нових цілей, цінностей та особистісних смислів» [12]. До когнітивної сфери відносять усі психічні процеси, що виконують функцію раціонального пізнання (від лат. *cognitio* – знання, пізнання, вивчення, усвідомлення). М. Гамезо та І. Домашенко виділяють такі складники когнітивної сфери: мислення, сприйняття, увага, пам'ять, уява, а також чуттєву (подразники, що діють на органи чуття) і логічну сферу (базується на чуттєвому пізнанні і втілюється у конкретні образи і поняття, що поєднуються істотними зв'язками) пізнання [3].

На практиці «когнітивними» називають психічні процеси, які можливо уявити як логічну й осмислену послідовність дій з переробки інформації [5].

У вузькому розумінні «когнітивна сфера» розглядається в концепції когнітивного розвитку Ж. Піаже як деякий інтелектуальний простір особистості, що містить різні форми індивідуальних когнітивних адаптацій [11]. В. Шадріков наголошує, що когнітивні здібності становлять ієрархічно організований системний стрижень особистості: когнітивні здібності взаємопов'язані й утворюють динамічну, багатокомпонентну структуру [13].

У контексті заявленої теми розвиток показників когнітивного компонента моральної свідомості (моральні уявлення, поняття, та знання) взаємопов'язаний, оскільки для формування уявлень про зразок для наслідування потрібно зорієнтувати вихованців у можливих варіаціях дій та вчинків у проблемних ситуаціях. Введення в ситуації подібного типу чи спостереження за ними у реальному житті сприяють набуттю необхідного досвіду. На основі цього відбувається розвиток моральної свідомості, що безпосередньо залежить від розвитку моральних понять – «логічно оформлені й виділені думки, що відображають загальні та істотні ознаки реальних моральних відносин, які утворюються в процесі діяльності та спілкування» [9, с. 122]. Звідси випливає, що два попередніх складники є джерелом моральних знань – «відомості про моральні вимоги, оцінки, ідеали та про наслідки порушень норм моралі» [9, с. 68], на яких ґрунтується подальший розвиток особистості, її орієнтації, цінності, пріоритети та спрямованість.

Отже, когнітивний компонент моральної свідомості є фундаментальним, оскільки на його основі, базується моральна поведінка і розвиваються переконання, ціннісні орієнтації, мотиви, інтереси тощо.

Пізнавальна, тобто когнітивна, сфера особистості виконує роль внутрішнього організатора досвіду. У цій сфері відбувається диференціація інформації, її класифікація, аналіз і синтез. Центральним актом когнітивного (пізнавального) процесу (переробки інформації та психічної регуляції) є ухвалення рішення, вирішення оригінальних завдань, у тому числі й тих, що стосуються гуманістичного вирішення проблемних ситуацій.

Знання збагачують власне бачення індивідом проблематики у сфері відносин, постають необхідною умовою висунення і розв'язання проблем відповідно до особистісних потреб та інтересів. Знання

розглядаються як підґрунтя для орієнтації особистості у багатоманітності засобів встановлення та розвитку міжособистісної взаємодії. Знання студента, орієнтованого на використання гуманістичного підходу у вирішенні моральних дилем і проблемних ситуацій, можна представити як інформацію, уявлення про загальні закономірності її реалізації.

У цьому контексті рушійною силою є пізнавальна активність, яка визначається як психологічне відображення навколишньої дійсності та засвоєння нових знань [4] або міра розумового зусилля, спрямована на задоволення пізнавальних інтересів індивіда [1]. Вивчення та визначення пізнавальної активності набуває відображення у діяльному, особистісному та комплексному підходах [10].

У контексті готовності до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору означені складники можна схарактеризувати таким чином: діяльнісний передбачає психічну діяльність суб'єкта і відображається репродуктивним (активність, у нашому випадку гуманістична, реалізується у межах раніше набутого способу моральної діяльності), евристичний (покращення моральної діяльності та пошук нових способів її здійснення) та креативний (вияв ініціативи щодо створення різноманітних моральних колізій та їх гуманістичного завершення) структурними елементами. Ми дотримуємось думки, що саме комплексний підхід здатний забезпечити виявлення пізнавальної активності у проблемних ситуаціях і, таким чином, стане результатом самостійного здійснення морального вибору, що є критерієм готовності до діяльності, зокрема тієї, що пов'язана з вирішенням моральних колізій.

Особистісний характеризується як комплекс різноманітних якостей, що активізуються під час участі у проблемних ситуаціях. Такими якостями є: азартність, рішучість у здійсненні морального вибору, захопленість справою, зацікавленість гуманістичним результатом, нестандартний підхід до вирішення моральних завдань тощо.

Комплексний підхід поєднує у собі характерні риси двох перших, у ньому пізнавальна активність як особлива якість особистості є метою гуманістичної діяльності у рамках моральних колізій, засобом її досягнення і результатом.

Реалізована пізнавальна активність може виявлятися на трьох рівнях: репродуктивному, реконструктивному і творчому [2].

Репродуктивний рівень характеризується намаганням особистості зрозуміти, запам'ятати і відтворити знання, а також опанувати способи їх застосування у діяльності.

На реконструктивному рівні виявляється прагнення зрозуміти сутність певного явища дійсності, виявити взаємозв'язок між явищами та процесами, оволодіти способами застосування знань у змінених умовах та довести розпочату справу до кінця.

Творчий рівень пізнавальної активності виявляється у бажанні більш глибоко вивчити матеріал, відшукати різноманітні способи для реалізації цієї мети. Особистість із творчим рівнем пізнавальної активності відрізняється широтою і стійкістю пізнавальних інтересів.

З наведеного можна зробити висновок, що саме творчий рівень сприяє найкращому засвоєнню і відтворенню знань про особливості гуманістичної поведінки, емпатію, людяність, моральні пріоритети та цінності, забезпечує активний пошук особистістю шляхів вирішення різного роду колізій з допомогою морального вибору.

На основі узагальнення досліджень самостійної активності М. Махмутова [8, с. 52–58] можна кон-

статувати, що під час здійснення морального вибору активність індивіда у проблемних ситуаціях відрізняється і характеризується такими рівнями:

1. Рівень несамостійної активності (звичайної) – сприйняття студентом нових знань, засвоєння морального зразка в умовах проблемної ситуації, виконання завдань для самостійного опрацювання моральних колізій, теоретичного, відтворюючого характеру.

2. Рівень напівсамостійної активності характеризується використанням попередніх знань у новій ситуації та залученням до пошуку способу розв'язання поставленої проблеми.

3. Рівень самостійної активності – виконання робіт репродуктивно-пошукового типу, коли студент сам працює над прогалинами в знаннях, шукаючи шляхи виправлення недоліків, використовує попередні знання в новій ситуації, конструює, вирішує задачі морального змісту середнього рівня складності, вирішує ситуації морально характеру з незначною допомогою вихователя.

4. Рівень творчої активності – самостійне вирішення ситуацій морального вибору високої складності, які потребують творчого уявлення, логічного аналізу та відкриття нового способу розв'язання моральної проблеми, самостійне конструювання подібного роду ситуацій, самостійні висновки, узагальнення тощо.

Реалізована пізнавальна активність студента – це не тільки готовність особистості до самостійного опанування знаннями, не тільки бажання глибокого пізнання предмету, що вивчається, не тільки наявність позитивного ставлення до навчання. Для пізнавальної активності характерне свідоме спрямування зусиль на засвоєння та оволодіння знаннями, вміннями й навичками; виявлення самостійності й творчого підходу у навчально-пізнавальній діяльності; напружена розумова діяльність особистості, що відбивається у її практичній діяльності.

Отже, розвиток пізнавальної активності є необхідною умовою розвитку гуманістично спрямованої, всебічно розвиненої особистості студента, що керується у своїй життєдіяльності загальнолюдськими нормами та цінностями й здатна реалізовувати набутий досвід відповідно до вимог суспільства та власних інтересів у рамках духовності та моралі

Характерною рисою індивіда, який відзначається високою пізнавальною активністю, є динаміч-

ність, оскільки прагнення до морального вдосконалення поступово переростає у необхідні якості та згодом втілюються у готовності до гуманістичної діяльності. Тому, саме пізнавальна активність є рушійною силою виховання необхідних компонентів пізнавальної сфери для успішного вирішення проблемних ситуацій та пошуку шляхів їх вирішення на засадах морального вибору.

Зважаючи на викладене, можна відзначити, що когнітивний компонент досліджуваної готовності включає судження, погляди щодо гуманістичних цінностей і доцільності опори на них у процесі «зустрічі з Іншим». Цей компонент може бути простим – містити мінімум інформації про об'єкт, або складним – містити ґрунтовну, різнобічну інформацію про нього.

Когнітивний компонент охоплює систему індивідуальних ресурсів особистості, які зумовлюють особливості пізнавального ставлення студента до гуманістичного вирішення проблемних ситуацій, а також характер відтворення дійсності в індивідуальній свідомості. Це індивідуально своєрідні способи переробки, збереження інформації на різних рівнях пізнавального відображення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений нами теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що зміст когнітивного компоненту готовності студентів до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору характеризує обсяг знань (широта, глибина, системність) про сутність гуманістичних цінностей, основні ознаки морального вибору, способи його здійснення в різних обставинах буттєвої дійсності. Ця обізнаність забезпечує спрямованість на етичну взаємодію, в основу якої покладається відповідальність за свої дії і здатність передбачати їх наслідки, вміння співпрацювати, толерантність, відвертість, уміння попереджати та конструктивно вирішувати проблемні ситуації. Характерною рисою досягнення високого рівня розвитку когнітивної сфери є трансформація пізнавальної активності в пізнавальну самостійність, що визначає готовність до гуманістичної діяльності.

Дане дослідження не розкриває всі аспекти розглянутої проблеми, подальші дослідження вбачаємо у з'ясуванні основних підходів до розвитку в особистості тих структурних компонентів діяльносної сфери, які забезпечували б високий рівень готовності до гуманістичного вирішення проблемних ситуацій.

Список літератури:

1. Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология: [учеб. пособие для студентов] / Б. Б. Айсмонтас. – М.: МГППУ, 2004. – 186 с.
2. Божович Л. И. Избранные психологические труды / Л. И. Божович. – М., 1995. – 479 с.
3. Гамезо М. В. Атлас по психологии Информационно-методическое пособие по курсу «Психология человека» / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко. – М.: Педагогическое общество России, 2006. – 276 с.
4. Еникеев М. И. Теория и практика активизации учебного процесса / М. И. Еникеев. – Казань: КГУ, 1983. – 145 с.
5. Козлов М. И. Когнитивна сфера / М. И. Козлов // Энциклопедия практичної психології. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://psychologis.com.ua/kognitivnaaya_sfera.htm
6. Лебедева О. В. Моральна свідомість особистості / О. В. Лебедева // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Ін-т духов. розв. людини; [редкол.: Шевченко Г. П. (голов. ред.) та ін.]. – Луганськ: СХУ. – 2010. – Вип. 3 (38). – 203 с.
7. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова. – Харків: ОВС, 2000. – 164 с.
8. Махмутов М. И. Урок: типология, структура, анализ / М. И. Махмутов // Сов. педагогика. – 1986. – № 2. – С. 52–58.
9. Марьенко И. С. Основы процесса нравственного воспитания школьников / И. С. Марьенко. – М.: Просвещение, 1980. – 183 с.
10. Ніколенко Л. М. Актуальність проблеми формування пізнавальної активності школярів / Л. М. Ніколенко // Молодий вчений. – 2015. – № 5.
11. Пиаже Ж. Аффективное бессознательное и когнитивное бессознательное / Ж. Пиаже. – М., 2001. – 258 с.
12. Сластенин В. А. Педагогика инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л. С. Подымова. – М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1997. – 224 с.
13. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека: учеб. пособие / В. Д. Шадриков. – М.: Изд. корпорация «Логос», 1996. – 320 с.

Вовк О.Р.Институт проблем воспитания
Национальной академии педагогических наук Украины**ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОГНИТИВНОГО КОМПОНЕНТА ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К ГУМАНИСТИЧЕСКОМУ РЕШЕНИЮ СИТУАЦИЙ МОРАЛЬНОГО ВЫБОРА****Аннотация**

В статье охарактеризована когнитивная сфера личности и ее роль в готовности студентов к гуманистическому решению ситуаций нравственного выбора. Выявлены основные подходы к ее формированию. Установлено, что основной движущей силой в этой сфере является познавательная активность, основным показателем которой есть познавательная самостоятельность, которая в контексте нашего исследования предусматривает самостоятельную гуманистическую деятельность во время возникновения различных проблемных ситуаций на основе осуществления сознательного нравственного выбора.

Ключевые слова: когнитивная сфера, познавательная активность, когнитивный компонент, готовность, студенты, нравственные коллизии, проблемные ситуации, гуманистическое решение, нравственный выбор.

Vovk O.R.Institute of Problems on Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine**MAIN CHARACTERISTICS OF THE COGNITIVE COMPONENT OF READINESS OF STUDENTS TO HUMANISTIC RESOLVE SITUATION OF MORAL CHOICE****Summary**

In article the cognitive sphere of the person and its role in students' readiness to humanistic decision of situations of a moral choice is characterised. The basic approaches to its formation are revealed. It is established that the basic motive power in this sphere is the informative activity, the basic indicator of which in a context of our research provides independent humanistic activity during occurrence of various problem situations on the basis of realisation a conscious moral choice is.

Keywords: cognitive sphere, informative activity, cognitive component, readiness, students, moral collisions, problem situations, humanistic decision, moral choice.

УДК 378

ПРОБЛЕМА НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ШКІЛЬНОГО АНАЛІЗУ ЕПІЧНИХ ТВОРІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ**Гричаник Н.І.**

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті піднято проблему навчання студентів-філологів шкільного аналізу художніх творів у процесі їх методичної підготовки. Подано основні визначення дефініції «аналіз» у науковій та методичній літературі. Розкрито важливу роль і значення вузівського курсу методики викладання зарубіжної літератури у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників. Розглянуто основи проведення практичного заняття з теми «Особливості вивчення епічного твору», запропоновано низку завдань для підготовчого періоду. Доведено, що правильно проведений аналіз художнього твору впливає на результативність роботи словесника та рівень літературної освіти школярів.

Ключові слова: аналіз, шкільний аналіз, епічний твір, методика викладання літератури, методична підготовка, студент-філолог.

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Державній програмі «Вчитель», Концепції гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах наголошується на тому, що сучасна школа потребує фахівців нової генерації, конкурентоспроможних на ринку праці, мобільних, конструктивних і практичних, з високим інтелектуальним потенціалом, творчою активністю, які здатні до професійного саморозвитку, освоєння та

впровадження у педагогічну діяльність наукоємних технологій. У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямів реформування національної школи є модернізація всіх ланок освіти, зокрема і технології викладання як української, так і зарубіжної літератур. Тому проблема методичної підготовки майбутніх учителів зарубіжної літератури у вищому навчальному закладі є однією з важливих складових сучасної педагогічної освіти.

У процесі вивчення методики викладання зарубіжної літератури перед майбутніми словесниками